

SADJARSKO IN VINARSKO DRUŠTVO ZA KANALSKI OKRAJ (1894–1915)

ROBERT DEVETAK
dipl. zgodovinar (UN)
devetak.robort@gmail.com

Na gospodarskem področju dežele Goriške-Gradišanske so imela v poznem obdobju Avstro-Ogrske pomembno vlogo različna društva in zadruge. Kmetijstvo je bila najpomembnejša gospodarska dejavnost v deželi, a so se kmetje kljub temu soočali s številnimi pritiski in krizami. Na razmere v kmetijstvu je vplivalo več dejavnikov: razdrobljena posestna struktura, davki in zemljiškoodvezna odškodnina, zastarele obdelovalne tehnike in orodja ter neprilagojenost na nove razmere, ki jih je vse bolj določal globalni trg. V 70. in 80. letih 19. stoletja je s širitvijo železniškega omrežja in vstopom konkurenčnih tujih izdelkov na domači gospodarski trg prišlo do več sprememb in kriz, ki so prizadele tudi kmetijstvo.¹ Da bi omejili posledice kriz in ujrm ter ponovno zagнали kmetijstvo, so se pričeli kmetje združevati. Predvsem od konca 19. stoletja so tako v večjih kot manjših krajih pričeli ustanavljati zadruge in različna gospodarska društva. Kanalski okraj² ni ostal izvzet, leta 1894 so v Kanalu kot prvo ustanovili Sadjarsko in vinarsko društvo. Namen društev je bil prilagoditev članov na nove razmere in specializacija, kar je posledično pripeljalo do večje konkurenčnosti na trgih. Možnosti za razvoj so videli predvsem na dveh področjih, ki jih je omogočalo ugodno podnebje v deželi. »Goriška dežela je za vinarstvo in sadjarstvo kakor ustvarjena; ali tudi tu treba poduka in podpore. Trtne bolezni so pridelovanje

vina silno podražile; naj bi vlada, ki je oškodovala deželo z vinsko klavzulo, pomagala vsaj s tem, da priskrbi vinorejcem dovolj ameriških trt in da podpira vinarska društva, ki že obstoje, ali ki se šele osnujejo. Sadje uspeva na Goriškem prav dobro; pa treba ljudstvo poučiti da, bo sadilo v prvi vrsti to, kar se lahko proda in pošlje po svetu.«³ Izvoz sadja je v deželi hitro napredoval, med letoma 1870 in 1890 se je tovor preko železniške postaje v Gorici povečal za več kot trikrat. Izvažali so predvsem češnje, marelice, breskve in sušene češplje.⁴

Podobno kot drugod po deželi je bila najpomembnejša gospodarska dejavnost na Kanalskem pred prvo svetovno vojno kmetijstvo. Zaradi hribovitega terena in ozke doline, ki jo deli reka Soča, pogoji za poljedelstvo niso bili najprimernejši in kvaliteta obdelovalne zemlje je bila v primerjavi z nekaterimi drugimi okraji (Ajdoščina, Krmin, Gorica) slabša. Dodana vrednost je leta 1890 znašala 4,17 goldinarjev na hektar, kar je bilo nižje od povprečja dežele – 5,63 goldinarjev na hektar.⁵ Vseeno pa je bilo kmetijstvo na območju občine pomemben dejavnik in vir preživetja. Izstopala sta predvsem sadjarstvo in vinogradništvo, ki sta se po kvaliteti pridelkov lahko primerjala z Brdi. Za območje je bila značilna pridelava vina

¹ Seručnik, *Trtna uš, ta strašno drobna pošast*, str. 201.

² Kanalski sodni okraj je obsegal občine Ajbo, Anhovo, Avče, Banjšice, Bate, Deskle, Kanal, Kal nad Kanalom, Lokavec in Ročinj.

³ Soča, 10. 05. 1895, št. 19.

⁴ Valenčič, *Sadjarstvo*, str. 341. Povprečni tovor se je povečal iz 4702 metrskih stotov na 15783 stotov. Češplje so sušili v posebnih sušilnicah (*pajstvo*).

⁵ Rutar, *Poknežena grofija Goriška in Gradišanska*, str. 67–68.

„*cividin*“.⁶ Večino sadja in grozdja so prodali v druge, predvsem severne dežele cesarstva.⁷ Če primerjamo podatke o izrabi tal in živinoreji na območju občine Kanal⁸ v letih 1830 in 1900, lahko vidimo, da je prišlo do nekaterih sprememb. V elaboratu franciscejskega katastra iz leta 1830 so nepozidane površine obsegale 2185 hektarov, od katerih so predstavljale njijske površine 260 ha (11,9 %), travniki 1033 ha (47,2 %), pašniki 625 ha (28,6 %), gozdovi 258 ha (11,8 %), vrtovi pa 10 ha (0,5 %).⁹ Leta 1900 se obseg in delež njiv v primerjavi z letom 1830 ni spremenil, površina travnikov se je povečala za petino na 1229 ha (56,7 %), podobno je bilo pri površini gozdov – 302 ha (13,9 %). Površina vrtov se je povečala za tretjino na 15 ha (0,7 %). Na drugi strani se je površina pašnikov zmanjšala za skoraj polovico na 361 ha (16,7 %). Celoten obseg nepozidanih površin je znašal 2166 ha.¹⁰ V višje ležečih predelih so redili predvsem ovce in goveda, v dolini pa prašiče. Število domače živine (govedo, ovce, prašiči in konji) je v tem času padlo za slabih 25 % (z 1860¹¹ na 1401¹²). Število ovac se je zmanjšalo za 80 %, na drugi strani se je za slabo tretjino povečalo število goveje živine. To je bil splošen trend na Slovenskem v 19. stoletju. Ovcjereja je nazadovala zaradi bolezni (metljavost), hkrati so jo smatrali za škodljivo gozdomom. Poleg tega je domača volna izgubljala svojo vrednost v primerjavi z volno in bombažem iz tujine, ki

sta vstopala na trg.¹³ Povečanje hlevske živine je hkrati pomenilo tudi povečanje hlevskega gnoja, ki so ga kmetje vse bolj uporabljali za gnojenje njivskih in drugih obdelovalnih površin. Zaradi velikih količin so na Kanalskem v drugi polovici 19. stoletja gnojili vinograde vsako leto, v večini drugih predelov pa se je uveljavilo gnojenje na tri leta.¹⁴ Zaraščanje obdelovalnih površin še ni bilo izrazito, kot je bilo to v primeru nekaterih drugih občin okraja.¹⁵ Kanalsko je poleg zgoraj navedenih razlogov prizadelo še več zaporednih slabih letin (1876–1880),¹⁶ dva večja požara v Ročinju leta 1876 in 1877 ter trtne bolezni (plesen, peronospora, trtna uš), ki so povzročile precej škode v vinogradništvu. Razmere so pripeljale celo do tega, da v Ročinju konec 70. let 19. stoletja domačini niso zmogli plačati jesenske bere v vinu kaplanu Jožefu Kodelji.¹⁷ Poslabšanje življenjskih razmer in izguba dohodka sta sprožila množično izseljevanje v druge dele cesarstva in v tujino.

Ustanovitev Sadjarskega in vinarskega društva je bila ena od pomembnejših ukrepov za izboljšanje stanja v okraju. Velik pomen za njegovo ustanovitev je imel nadučitelj, kasnejši župan in odbornik goriškega kmetijskega društva Miha Zega.¹⁸ Kot učitelj je svoje učence

¹³ Novak, *Živinoreja*, str. 390.

¹⁴ Valenčič, *Vinogradništvo*, str. 282.

¹⁵ Delež gozdnih površin se je v tem obdobju povečal v občinah Deskle (iz 5,3% na 10,5%), Anhovo (iz 9,3% na 25,7%) in Ročinj (iz 8,9% na 25,5%). V večini preostalih občin okraja je delež ostal približno enak, v občini Kal pa se je celo zmanjšal (iz 34,6% na 31,3%). (podatki za leto 1830: [http://www.archivodistatotrieste.it/AriannaWeb/main.htm?jsessionid=EC619B72D68927BF892AB2DDBD1EE0CF#14175_archivio](http://www.archivodistatotrieste.it/AriannaWeb/main.htm?jsessionid=EC619B72D68927BF892AB2D68927BF892AB2DDBD1EE0CF#14175_archivio) Aiba 8.01, Anicova Corada 20.01, Cal di Canale 102.01, Descla 253.01, Plava 547.01, Ronzina 621.01, Ucania dei Marchi 847.01; podatki za leto 1900: *Leksikon občin kraljestev in dežel zastopanih v državnem zboru izdelan po rezultatih popisa 1900*, str. 17–19)

¹⁶ Kofol, *Kronika Kanala (1848–1914)*, str. 40–41.

¹⁷ AACGO, fond župnije Ročinj.

¹⁸ Miha Zega, rojen 25. septembra 1852 v Skopem, umrl 25. aprila 1919 v Ljubljani je bil leta 1873 nameščen za učitelja v Kanalu. V kasnejših letih je postal nadučitelj in je do leta 1899 vodil kanalsko šolo. Deloval in uveljavil se je na širšem področju. Tako je bil večletni predsednik Kanalske narodne čitalnice, moške podružnice sv. Cirila in Metoda in Sadjarskega in vinarskega društva. Med letoma 1898 in 1903 je bil župan

⁶ Uporablja se tudi izraz *čividinec*- kisló vino, navadno belo, izvorno iz območja Čedadá.

⁷ Prav tam, str. 74.

⁸ Občino Kanal so sestavljale katastrske občine Bodrež, Gorenja vas, Lig (Idrija), Kanal, Morsko in Kanalski Vrh, leta 1890 je površina obsegala 22,74 km².

⁹ http://www.archivodistatotrieste.it/AriannaWeb/main.htm?jsessionid=EC619B72D68927BF892AB2DDBD1EE0CF#14175_archivio Bodres 64.01, Canale d'Isonzo 110.01, Goregna di Canale 335.01, Idria di Canale 361.01, Villa Morsca 905.01.

¹⁰ *Leksikon občin kraljestev in dežel zastopanih v državnem zboru izdelan po rezultatih popisa 1900*, str. 19.

¹¹ http://www.archivodistatotrieste.it/AriannaWeb/main.htm?jsessionid=EC619B72D68927BF892AB2DDBD1EE0CF#14175_archivio Bodres 64.01, Canale d'Isonzo 110.01, Goregna di Canale 335.01, Idria di Canale 361.01, Villa Morsca 905.01.

¹² *Leksikon občin kraljestev in dežel zastopanih v državnem zboru izdelan po rezultatih popisa 1900*, str. 19.

poučeval o novih metodah pri sadjarstvu. Na svojem vrtu je zanje organiziral praktični pouk o cepljenju dreves.¹⁹ V občinskem odboru je v začetku 90. let 19. stoletja podal več predlogov za pomoč kmetom in sodelovanje s Cesarsko-kraljevo kmetijsko družbo v Gorici.²⁰ Deloval je tudi kot zastopnik kmetijskega ministrstva za stanje poljskih pridelkov v kanalskem sodnem okraju.²¹ Za izboljšanje razmer, predvsem pri tržno usmerjenih panogah, tj. sadjarstvu in vinogradništvu, ki se je še pobiralo od posledic trtnih bolezní, je 20. septembra 1894 v kanalski občinski pisarni organiziral ustanovni zbor Sadjarskega in vinarskega društva za kanalski okraj.²² Na zboru so sestavili in potrdili društvena pravila. Te so poslali na cesarsko-kraljevo namestništvo v Trst, ki jih je potrdilo 25. januarja 1895 in s tem dalo zeleno luč za pričetek delovanja.

Pravila sadjarskega in vinarskega društva za kanalski okraj.

I. Društva ime, sedež in delokrog

Društvu je ime „Sadjarsko in vinarsko društvo za kanalski sodnijski okraj“ s sedežem v Kanalu.

II. Namen

- a) pospeševati in povzdigniti sadjarstvo
- b) pospeševati in povzdigniti vinarstvo

III. Sredstva v dosego tega namena

1. Pospeševati znanje sadjereje in vinoreje s predavanji v različnih krajih, z razstavami sadja in vina v okraju, v izobrazbo umnih sadjerejcev in vinorejcev i. t. d.
2. Pospeševati sadjerejo s tem, da se v okraju nasade in razširijo najboljše sadne vrste.
3. Pospeševati sadjerejo s tem, da se določijo in širijo prava tehnična imena sadja.
4. Spodbujati prebivalstvo k nasajanju sadnih dreves ob cestah in poteh.

občine Kanal, leta 1908 in 1909 pa je bil izvoljen na listi Slovenske ljudske stranke izvoljen v goriški deželni zbor. (Marušič, Zega Miha. *Primorski slovenski biografski leksikon IV*, str. 333).

¹⁹ Verč, Izvadek iz kronike ljudske šole v Kanalu, str. 35.

²⁰ PANG 37, Občina Kanal, t. e. 1, a. e. 2.

²¹ Verč, Izvadek iz kronike ljudske šole v Kanalu, str. 35-36.

²² Soča, 14. 09. 1894, št. 37.

5. Priporočevati praktične sušilnice in poučevati, kako je napravljati sadni mošt.
6. Posredovati kupčijo s sadjem.
7. Ustanoviti sadjarske knjižnice društvnikom v porabo.
8. Ustanoviti sadne vrte v večjih krajih.
9. Ustanoviti trtnice v večjih krajih in skrbeti za razširjenje dobrih, krajnim razmeram primernih trtnih vrst.
10. Uzgojevati, kupovati in prodajati ameriške ključe (kolči²³), bilje in cepljene trte.
11. Pospeševati umno kletarstvo.
12. Pospeševati domačo vinsko kupčijo.

IV. Pripomočki in dosego tega namena

- a) doneski društvnikov,
- b) darila,
- c) državne in deželne podpore,
- d) dohodki drevesc, kolči in trt, prodanih iz društvenih drevesnic in trtnic.

V. Uprava

Društvo se upravlja samo, ima zapisnik udov, tirja letne doneske in odločuje samostojno o uporabi dohodkov.

VI. Udje

Sadjarsko in vinarsko društvo obstoja:

- a) iz ustanovnikov,
- b) iz pravih udov,
- c) iz časnih udov.

VII. Ustanovniki

Ustanovniki so oni udje, ki vplačujejo v prvem letu donesek najmanj 10 gld. enkrat za vselej. Ta donesek se ima naložiti kot zakladno premoženje ali v vrednostnih papirjih ali pa v nakupu zemljišča.

VIII. Pravi udje

Kot pravi udje morajo ustopiti sadjarji, trtoorejci, prijatelji in pospeševalci sadjereje in vinarstva, občine, kmetijske družbe in šole. Letni donesek pravih udov je 50 kr., kateri občni zbor po potrebi lahko zniža ali zviša.

IX. Častni udje

Častni udi se lahko imenujejo take osebe, ki so si stekle za društvo ali za sadjarstvo in vinarstvo sploh izvanredne zasluge.

²³ Odrezan del rozge ameriške trte za cepljenje z žlahtno trto.

X. Pravice in dolžnosti udov

Ustanovniki in pravi udje imajo dolžnost, po svojih močeh pospeševati društvene namene in vrhu tega uplačevati ustanovnino in udnino.

Vsi udje imajo pravico:

- a) udeleževati se vseh društvenih zborovanj in posvetovanj;
- b) obiskovati brezplačno društvene razstave;
- c) sprejemati brezplačno društvena sporočila, ako jih društvo izdaja;
- d) dobivati od društva brezplačno cepiče, dokler so v zalogi;
- e) dobivati po določilu odborovem brezplačno drevesca in trte iz društvenih drevesnic in trtnic;
- f) izposojevati si knjige iz društvene knjižnice;
- g) udeleževati se vseh koristij izvirajočih iz kupčije s sadjem, sadnimi drevesci, ključi, trtami i. t. d.
- h) voliti in voljeni biti.

XI. Sprejem udov

Ustanovnike in prave ude sprejema društveno vodstvo na ustne ali pismene oglase; prosilec mora biti neomadeževan in imeti vse državljanске pravice. Vodstvo lahko vsprejem uda odkloni brez motivacije.

XII. Izstop in izključenje uda

Vsak ud lahko izstopi, ako jeden mesec pred koncem leta vodstvu to pismeno naznani. Društveno vodstvo sme izključiti one ude, kateri ukjub opominom ne plačujejo udnine, in tiste, ki društvenim namenom nasprotujejo.

XIII. Občni zbori

Redni občni zborvrši se redno vsako leto meseca februarja v okraju. Kraj določi občni zbor. Občni zbor se naznani udom z dnevnim redom štiri (4) tedne prej pismeno. Udje morajo svoje predloge uložiti vsaj 14 dnij pred občnim zborom društvenemu vodstvu. Predlogi, ki dojdejo prepozno ali ki se stavijo na dan občnega zbora, izročje se odboru v pretresovanje. Občnemu zboru predseduje predsednik ali njegov namestnik.

XIV. Sklepi občnih zborov

Občni zbori sklepajo z nadpolovično večino glasov; pri enakem številu glasov odločuje predsednik. Da je občni zbor sklepčen, mora biti vsaj 20 udov navzočih. Ako občni zbor ni v pr-

vič sklepčen, se mora v 4 tednih drugič in tedaj sklepa lahko pri vsakem številu navzočih udov. Pri vseh volitvah odločuje večina glasov, in pri enakih glasovih žreb.

Pravice občnega zbora so:

1. pregledovati in odobravati društvene letne račune;
2. Potrjevati predloge društvenega vodstva in preudarke za prihodnje leto;
3. Voliti:
 - a) častne ude
 - b) odbornike, in
 - c) dva pregledovalca računov, katera ne smeta biti odbornika
4. Razsojati o predlogih udov in pritožbah proti odborovim sklepom;
5. spreminjati pravila;
6. razpustiti društvo.

XV. Izredni občni zbori

Društveno vodstvo sme sklicati v važnih slučajih izredne občne zборе. Tudi mora vodstvo sklicati izredni občni zbor, ako to zahteva najmanj 20 udov. Izvanredni občni zbori se sklicujejo kakor redni občni zbori.

XVI. Društveno vodstvo

Društveno vodstvo, odbor, obstoji iz predsednika, podpredsednika, 7 odbornikov in 4 namestnikov.

- a) Zastopani morajo biti v vodstvu vsi glavni kraji v okraju.
- b) Društveno vodstvo voli iz svoje srede denarničarja in tajnika.
- c) Društveno vodstvo voli se na dobo treh let in opravlja svoj posel brezplačno.
- d) Vsakdo sme zopet izvoljen biti.
- e) Društveno vodstvo sklepa z nadpolovično večino glasov. Pri enakem številu glasov odločuje predsednik.
- f) Da so vodstveni sklepi veljavni, morajo biti navzoči razven predsednika ali njegovega namestnika najmanj 4 odborniki.
- g) Vsa društvena pisma podpisujeta predsednik ali njegov namestnik in tajnik, v denarnih zadevah tudi denarničar.
- h) Društveno vodstvo je odgovorno občnemu zboru v vseh zadevah, zlasti pa glede gospodarske uprave.

XVII. Predavanja in razstave

Da se pospešujejo društveni nameni, vrše se v raznih krajih v okraju po sklepu občnega zbora predavanja o sadjarstvu in vinarstvu in prireja jo se razstave sadja in vin.

XVIII. Rzsodišče

O vseh prepirih med društveniki in društvenih zadevah odločuje rzsodišče. V tem slučaju si izvoli vsaka prepirajočih se strank svojega rzsodnika in te vkupno prvosednika. Ako se ne moreti zjediniti stranki o izvolitvi predsednika, ga izbere društveni predsednik. To rzsodišče rzsvoja po najboljši vesti v prepirih in proti njegovim rzsodbam ni priziva.

XIX. Prememba pravil

Društvena pravila se smejo le tedaj premeniti, ako to zahtevati dve tretjini pri občnem zboru navzočih udov. Nasveti glede teh sprememb morajo se podati pismeno društvenemu vodstvu, dobro utemeljeni, da jih predloži prvemu občnemu zboru v pretresovanje in sklepanje.

XX. Razpust društva

Da se društvo pravno razpusti, treba je:

1. da to sklne občni zbor.
2. da je bil ta občni zbor izrečno s to opomnjo sklican, da se bode pri njem razgovarjalo in sklepalo o razpustu društva.
3. pri tem občnem zboru mora biti navzoča in glasovati za razpust vsaj polovica vseh udov. O društvenem premoženju odločuje ta občni zbor.²⁴

Po večmesečnih pripravah se je društvo javnosti prvič predstavilo na občnem zboru 27. marca 1895 v Kanalu. »Izpolnila se nam je hvala Bogu želja, po katere vresničenju smo že davno hrepeneli. Na dan sv. Jožefa šlo se je na vabilo osnovalnega odbora lepo število posestnikov in druge gospode iz raznih krajev našega okraja, med njimi tudi trije gospodi župani, v šolski sobani, ko jo je v ta namen prepustil slavni c(esarski). kr(aljevi). okr(okrajni). šolski svet.« Predsedoval je kanalski župan Franc vitez Malnič, kateremu so pripadle uvodne besede. Osrednji govorec je bil Miha Zega. Opisal je spremembe, ki so nastale s prihodom železnice

in vse večjim vključevanjem na širše trge na področju pridelave sadja in vina. Predstavil je tudi razmere na Kanalskem. »Kaka je pa pri nas? Res je, da je bilo sadje naše doline že od nekdaj jako čistlano; res je tudi, da je pri zadnji deželni razstavi v Gorici l. 1891, naše sadje drugo prekosilo; resnične so tudi besede, s katerimi je razstavin podpredsednik naše sadje predstavil Njegovi c. in kr. Visokosti, prejasnemu nadvojvodi Karolu Ludviku; „To je sadje iz kanalske doline, katero je Bog kakor nalašč ustvaril za sadjarstvo!“ In vendar pri vsem tem ne gre, pri vsem tem imamo le jako malo kupcev v našem okraju. In zakaj? Zadnja razstava v Gorici nas jo o tem podučila. Razstavili smo okoli 110 vrst jabolk in 80 vrst hrušk, meneč, da pokažemo s tem svoje bogastvo v sadju, ter pričakovali, da bodo kupci kar drli v našo dolino sadje kupovat; toda podučili so nas: „Jako krasno sadje pridelate v resnici v vaši dolini, vendar za naše namene ni to vaše sadje, kajti mi hočemo imeti prvič lepo sadje, drugič malo vrst in tretjič ločeno po plemenih in v veliki množini.“ In to je tudi resnica; kajti trgovec, ki kupi raznovrstno sadje pomešano, mora to vse prebrati in ločiti, s tem pa se sadje pokvari in mesto dobička ima gotovo zgubo. Da bomo torej zopet zvalili kupce k nam, moramo skrbeti, da bomo vsi pridelovali malo vrst sadja, a to v veliki množini. Nekateri sicer uče, da naj si vsak po svoje kuje svojo srečo tudi v tem oziru, vendar ni to pravi nauk, kajti še nikdar ni en sam, in najsi je bil še tako mogočen in premožen, mogel predruščiti gospodarskih razmer cele dežele, marveč, tudi tukaj velja zlata resnica: „V družbi je moč!“ Da se torej v tem oziru združimo, združimo za svoj blagor, - to je namen našemu sadjarskemu in vinarskemu društvu, ki ga danes ustanovimo./.../ pri tem našem naporu ne bomo sami, marveč imeli bomo krepkih podpirateljev in prijateljev: podpisala nas bode gotovo slavna c. kr. kmetijska družba, preslavni deželni zbor in gotovo tudi visoka vlada, ki povsod rada na roko gre takim društvom.“²⁵ Za njim so se kot gorniki zvrstili še Anton Kazafura, učitelj iz Ročinja, ki je posebej izpostavil prodajo sliv, Edmund Konjedic ter H. Konjedic, izšolana agronoma iz Plavi, ki sta poudarila pomen razvoja in uporabe novih

²⁴ AST, I. R. Luogotenenza societa, b. 11, d. 621.

²⁵ Soča, 05. 04. 1895, št. 14.

tehnologij pri sadjarstvu in vinogradništvu. V društvo se je vpisalo okoli 80 posestnikov in kmetov, ki so izvolili odbor, v katerem so bili zastopani predstavniki vseh večjih krajev okraja, za predsednika je bil potrjen Miha Zega.²⁶

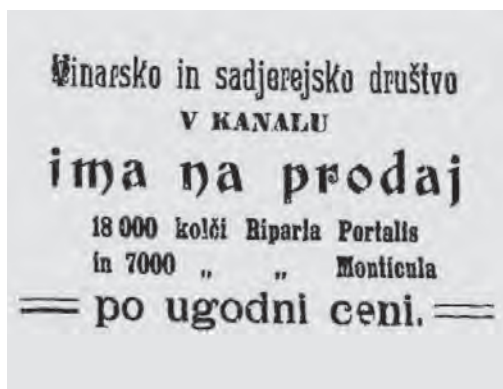
Društvo je delovalo 20 let, vse do prve svetovne vojne. Bilo je prvo najpomembnejše gospodarsko društvo v okraju in hkrati edino s sedežem v Kanalu. Glavni nameni društva so bili izobraziti kmete, ki so kljub dobrim pogojem za sadjarstvo in vinogradništvo zaradi mešanja različnih sort, zastarelih tehnik obdelovanja, pridelave majhnih količin in individualne prodaje izgubljali boj na spreminjajočem se trgu, ki je postajal vse bolj specializiran in globalen. Društvo se je zavzemalo tudi za ohranjanje domačih in vpeljavo novih, rentabilnih sort, s čimer bi si lahko finančno opomogli in uspešneje konkurirali na trgih. Da bi jih pripravili na nove razmere je zanje organiziralo več predavanj, tečajev in razstav, na katerih je propagiralo doma pridelano sadje in vino. Odprlo je knjižnico s referenčno literaturo in po krajih ustanovilo več sadnih vrtov, drevesnic in trsnic, kjer so zasadili najprimernejše sadne sorte in trte. Te je društvo proti simboličnemu plačilu oddajalo svojim članom in jim kasneje kot posrednik pomagalo pri odprodaji. Funkcijo predsednika je po vsej verjetnosti skozi celotno obdobje delovanja opravljal Mihael Zega. V odboru so bili še štirje namestniki in sedem odbornikov. Sedež se je nahajal v občinski stavbi, dvorano kanalske šole so uporabljali za različna predavanja. Društvo je s strokovnimi predavanji po vaseh in občinah delovalo po celotnem okraju in s tem izobraževalo kmetovalce ter privabljal nove člane. Število teh je znašalo leta 1897 okoli 100, v začetku 20. stoletja pa preko 160.²⁷ Na predlog odbornika Antona Križniča²⁸ je občina že 20. marca 1895 pristopila k društvu kot ustanovna članica.²⁹ Tudi v nadalj-

²⁶ Prav tam.

²⁷ Soča, 15. 02. 1908, št. 20.

²⁸ Anton Križnič (1847–1926) večkratni župan in deželni poslanec Narodno napredne stranke. Poleg tega še industrialec (lastnik tovarne pohištva v Klavžah pri Podmelcu), lastnik hotela „Pri zlatem levu“, mesar, kotlar, večletni predsednik čitalnice in prostovoljnega gasilskega društva v Kanalu (Marušič, Križnič Anton. *Primorski slovenski biografski leksikon IV*, str. 677).

²⁹ PANG 37, Občina Kanal, t. e. 1, a. e. 2.

Oglas društva za odprodajo trtnih sadik, objavljen v časopisu Soča, dne 02. 01. 1909

njih letih je društvo z občino uspešno sodelovalo. „Kanalškemu županstvu se mora izrekati čast, ker je dovolilo precej znatno podporo v prosep živinoreje v okraju. To je ena prvih občin, ki so se začele brigati za prosvetno kmetijstvo. Da bi dobila ta občina le mnogo posnemalcev.“³⁰ Septembra 1906 sta kanalska in mirenska občina skupaj poslali vladi resolucijo, v kateri so se zavzeli, da bi Cesarsko-kraljevo kmetijsko društvo v Gorici postalo zastopnik kmetijskih interesov slovenskega dela dežele.³¹ Poleg lokalnih finančnih prilivov občine in članov so sredstva za delovanje prihajala še iz deželnega proračuna, Cesarsko-kraljevega kmetijskega društva iz Gorice in ministrstva za poljedelstvo.

Z delovanjem so pričeli najprej na sadjarskem področju in v začetku leta 1896 posadili preko 2000 sadik različnih vrst jabolk, hrušk in češenj, poleg tega pa še repo za krmo živine in hmelj.³² Naslednje leto so z nakupom zemljišča in s postavitvijo drevesnice in trtnice za vzgojo ameriških trt razširili delovanje še na vinogradništvo.³³ Nakup in izgradnjo je s 500 goldinarji sofinanciralo c. kr. ministrstvo za poljedelstvo.³⁴ Za gojenje sadnih dreves je že pred ustanovitvijo društva delovalo več drevesnic, ki so jih

³⁰ *Primorski gospodar*, 18. 10. 1906, št. 20.

³¹ *Primorski gospodar*, 18. 09. 1906, št. 18.

³² Soča, 01. 05. 1896, št. 18.

³³ Soča, 05. 03. 1897, št. 10.

³⁴ *Pertrattazioni della Dieta provinciale della Contea principesca di Gorizia e Gradisca redatte sulle annotazioni stenografiche Anno 1900*, str. 34.

postavili ob šolskih stavbah. Leta 1893 so jih imele šole v Desklah, Gorenjem Polju, Lokovcu, Lomu, Plavah in Ročinju.³⁵ Učitelj Anton Kazafura, ki je deloval v Ročinju med letoma 1879 in 1896 je imel pomembne zasluge za izobraževanje kmetov. „Posebno jo bil vnet za kmetijstvo, ker jo videl, kako rodoviten je svet okoli Ročinja. Kjer je mogel, je vnmal posestnike, naj delajo vinograde, naj obdelujejo in čistijo sadna drevesa ter naj cepijo prave vrste hrušk in jabolk. A ne samo učil je in prigovarjal, ampak tudi pokazal je, kako se dela, v svojem šolskem vrtu. Mnogo cepljenih drevesc jo prišlo iz njegovega vrta.“³⁶ Društvo si je zadalo še razširiti in ustanoviti nove sadne vrtove in drevesnice po okraju, s katerimi so povečali pridelek in razširili število sort. Oddaja sadik in kolčev je potekala vsako leto januarja ali februarja. Članom in ostalim interesentom so razdelili po več 100 ali 1000 sadik različnih vrst jabolk, hrušk, češenj sliv in breskev. Poleg tega so letno oddali več 10000 sadik trt (vrste: *Riparia Portalis*, *Rupestris Monticola*, *Solonis*) največ leta 1904- 44700.³⁷ Število se je v naslednjih letih postopoma zmanjševalo in leta 1909 znašalo 25000 sadik.³⁸ Te so člani društva prejeli proti plačilu (10 do 50 vinarjev za sadiko sadnih dreves glede na vrsto in kvaliteto, trte so prodajali po ceni 30 do 80 vinarjev za 100 sadik, glede na vrsto in kvaliteto, člani društva so imeli pri nakupu popust in so prejeli brezplačne sadike), posebne ugodnosti so imeli ustanovni člani. Ob presežku je bil nakup dovoljen tudi kmetovalcem, ki niso bili včlanjeni. Skupno zemljišče je bilo namenjeno še izobraževanju članov s prikazom in preizkušanjem novih obdelovalnih tehnik. Za člane in zainteresirane posameznike je pripravljalo različne tečaje o sadjarstvu, vinogradništvu in kmetijstvu na splošno.³⁹ Skrbelo je za odkup in prodajo pridelkov članov.⁴⁰

Društvo je delovalo tudi na področju živi-

noreje⁴¹ in se zavzelo za ustanovitev zavarovalnice za govejo živino, do katere je prišlo v Kanalu junija 1909.⁴²

V namen propagiranja in širitve svoje dejavnosti je društvo v Kanalu priredilo več sadnih in govejih razstav, poleg tega pa se jih je udeleževalo tudi po drugih krajih (Gorica, Most na Soči). „Najbogatejšo in najlepšo sadno zbirko so poslali na razstavo Kanalci. To je bilo sadje, da je oči vnmalo in na-se vleklo in skoro izključno zbrane, plemenite vrste. Gosp. Franc Vuga, po domače Črnč, nekdanji upravnik kanalske grajsčine, je izložil samo čisto, po obliki popolno sadje/.../ Sploh je pokazala kanalska izložba, da je kanalski okraj eminentno sadorodna pokrajina, kjer vspevajo najplemenitejše sadne vrste; treba samo, da se združita marljivost in razumnost in da ustvarita sadjereji zdravo podlago.“⁴³ Tako društvo kot posamezni člani so se lahko pohvalili z mnogimi visokimi uvrstitvami – društvo je na goriški razstavi leta 1900 prejelo srebrno svetinjo (medaljo)⁴⁴ in več denarnih nagrad za svoje delo in razstavljeno sadje ter vino.

Poleg odprodaje sadja, tečajev in sodelovanja članov na razstavah so imela za društvo pomembno vlogo tudi različna predavanja, ki so jih prirejali po celotnem okraju (Avče, Gorenja vas, Gorenje Polje, Levpa, Lokovec, Ročinj). Na predavanjih so kot govorniki sodelovali tudi učitelj Tomaž Lukančič, sadjar Anton Štrekelj, vikar Franc Šmid, agronom Ernest Konjedic in vidni član goriškega c. kr. kmetijskega društva Ernest Klavžar, ki je bil po rodu iz Ročinja. Njegov sorodnik Jožef Klavžar se je kot župan v Ročinju že v drugi polovici 40. let 19. stoletja zavzemal za izboljšanje stanja v vinogradništvu. Ročinjski kaplan in kasnejši deželni poslanec Filip Jakob Kafol je leta 1847 v *Kmetijskih in rokodelskih* novicah zapisal: „Obilnost letašnje tergatve je celo primorala našiga župana gospoda Jožefa Klanzarja (Klavžarja), kateri se posebno z modrim obdelovanjem svojima polja drugim na izgled obnaša, noviga vinostiskača, po (V)

³⁵ Ročni kažipot za Goriško in Gradiščansko za leto 1894, str. 62-63.

³⁶ Soča, 04. 09. 1896, št. 36.

³⁷ Soča, 20. 02. 1904, št. 15.

³⁸ Soča, 02. 01. 1909, št. 1.

³⁹ Soča, 01. 12. 1900, št. 139.

⁴⁰ Gorica, 23. 02. 1900, št. 16.

⁴¹ ASGO, Capitanatto distrettuale di Gorizia, b. 12, f. 97, d. 2965.

⁴² Gorica, 10. 07. 1909, št. 55.

⁴³ Primorski gospodar, 30. 11. 1909, št. 22.

⁴⁴ Soča, 11. 10. 1900, št. 118.

*Ipavsko narejenima, si pripraviti, kateri je že tudi zato naše paznosti vreden, ker je prvi naše vasi.*⁴⁵ Glavni namen strokovnih predavanj je bila predstavitev novih tehnik obdelovanja, novosti na področju kmetijske mehanizacije, gnojil in orodja. Pozivali so tudi k ustanovitvam podružnic, mlekarn in zavarovalnic za govejo živino. Kmetom so priporočali specializacijo in usmeritev na dobičkonosne in podnebju primerne vrste sadja in vina. S sodobnimi načini pridelave in predelave so ti dosegli povečanje letine, vrednosti, kvalitete in cene. Teme so presegle sadjarstvo in vinogradništvo, velik poudarek so dajali še živinoreji, mlekarstvu, razvoju cestnega omrežja v visokoležečih in oddaljenih krajih (Lig, Kambreško, Banjšice) in prilagoditvi na izgradnjo železniške proge, ki je od leta 1906 dalje prečkala okraj. Na področju živinoreje so svetovali kmetovalcem pri izbiri pasme in krme, zdravljenju (leta 1900 sta delovala dva živinozdravnika v Kanalu in Gorenji vasi ter konjski zdravnik v Ročinju⁴⁶) in zavarovanju živine.

»Akoravno je društvo še mlado, je vendar že toliko uplivalo, da se je ustanovilo precej sličnih društev. Namen društva je med drugim tudi tudi to, da se prideljuje take pridelke, katere pri deju tujci sami iskat. A treba z združenimi močmi na to delovati. Tako se bode še le blagostanje povrnilo v našo dežel.«⁴⁷ Po vsej verjetnosti sta izboljšanje kmetijske proizvodnje in pomoč kmetom vplivala na zmanjšanje izseljevanja in dvig življenjskega standarda ter s tem na gibanje števila prebivalstva, ki se je po dvajsetletni stagnaciji (1880–1900)⁴⁸ v naslednjem desetletju dvignilo z 1867 na 1974.⁴⁹ Boj proti trtnim boleznim in uvajanje odpornih sort sta imela pomemben vpliv na količino pridelanega vina. To je po vsej verjetnosti posredno vplivalo na število gostiln in prodajaln žganih pijač. Leto pred ustanovi-

tvijo društva so v občini obratovale 4 gostilne,⁵⁰ leta 1897 jih je bilo 7,⁵¹ leta 1901 11,⁵² leta 1905 pa kar 19.⁵³ Če primerjamo gibanje števila živine v občini, se je to v obdobju med letoma 1830 in 1900 znižalo za povprečno 66 živali⁵⁴ na desetletje. Med letoma 1900 in 1910 se je ta padec zmanjšal za skoraj polovico, na 37.⁵⁵

»Tudi na Kanalskem se vidi, da se kmet vzbuja. Pač zadnji čas! Res je še tu pa tam kak starokopitnež, ki misli, da zna le on, kako je treba kmetovati, kakor je bil en opozicionalec v Desklah, toda na sploh je ljudstvo tudi tu vneto za kmetijski napredek. V Desklah se je šlo tudi za vstanovo mlekarske zadruga, ker so pogoji za to tukaj jako dobri. Stvar se pa ni mogla že ta dan izpeljati, ker se je premalo posestnikov za stvar vnelo. Mogoče bo boljše, če se vstanovi mlekarna v Plaveh, kamor bodo nosili mleko za to vneti posestniki iz Deskel in iz desnega brega Soče.«⁵⁶ Shodi in predavanja po številnih krajih so pripomogli k postopnemu ustanavljanju gospodarskih društev in drugih organizacij v okraju. Pospeseno so se pričela organizirati predvsem od leta 1905 dalje. V Kanalu so leta 1907 ustanovili politično društvo Kmetiska zveza, ki se je borilo za »politične pravice in gospodarsko blagostanje kmetkega stanu«.⁵⁷ Na Ligu je tamkajšnji kurat Franc Šmid povezal lokalne posestnike z območja Liga in Zapotoka in 2. februarja 1898 ustanovil Zavarovalnico za govejo živino.⁵⁸ Istočasno sta pobudo za združevanje kmetov v Ročinju dala kurat Ivan Jarec in nadučitelj ljudske šole Leopold Pavlin.⁵⁹ Ideja je bila realizirana poleti 1898 z ustanovitvijo kmetijske

⁴⁵ *Kmetijske in rokodelske novice*, 10. 11. 1847, št. 45, str. 178.

⁴⁶ *Leksikon občin kraljestev in dežel zastopanih v državnem zboru izdelan po rezultatih popisa 1900*, str. 18.

⁴⁷ *Soča*, 15. 03. 1898, št. 21.

⁴⁸ Leta 1880 je prebivalstvo občine Kanal znašalo 1843, leta 1890 1865, leta 1900 pa 1867.

⁴⁹ *Spezialortspertorium für das österreichisch-illyrische Küstenland: bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910*, str. 7.

⁵⁰ *Ročni kašipot za Goriško in Gradiščansko za leto 1894*, str. 91–92.

⁵¹ *Ročni kašipot za Goriško in Gradiščansko za leto 1898*, str. 49.

⁵² *Ročni kašipot za Goriško in Gradiščansko za leto 1902*, str. 92.

⁵³ *Ročni kašipot za Goriško in Gradiščansko za leto 1906*, str. 116–117.

⁵⁴ Všteto je število goveda, ovc, prašičev in konjev.

⁵⁵ *Soča*, 23. 02. 1911, št. 22.

⁵⁶ *Primorski gospodar*, 02. 06. 1906, št. 11.

⁵⁷ AST, I. R. Luogotenenza societa, b. 7, d. 1128.

⁵⁸ *Soča*, 15. 02. 1898, št. 13.

⁵⁹ ASGO, Capitanatto distrettuale di Gorizia, b. 12, f. 98, d. 1185.

zadruga, v okviru katere je od decembra 1899 delovala še manjša mlekarna.⁶⁰ V kraju so pred prvo svetovno vojno delovala še Kmetijsko in rokodelsko bralno društvo Orel ter podružnici sadjarskega in vinogradniška društva.⁶¹ Ostale občine okraja so pri gospodarstvu podobno kot v primeru kulturnih društev Kanalu in Ročinju sledile z večletnim zamikom.⁶² Do razmaha je prišlo ob koncu prvega desetletja 20. stoletja. V *Ročnem kažipotu za Goriško in Gradiščansko za leto 1911* se gospodarska društva navajajo za občine Anhovo (Kmetijsko izobraževalno društvo v Ložicah), Avče (Zavarovalnica goveje živine), Kal (Kmetijsko izobraževalno društvo v Kalu nad Kanalom in Kmetijsko izobraževalno društvo v Kanalskem Lomu) in Lokovec (Kmetijsko izobraževalno društvo).⁶³

Sadjarsko in vinarsko društvo je imelo zagotovo velik pomen za vnovičen zagon sadjarstva in vinogradništva, specializacijo in usmeritev na širše trge. Pripomoglo je k razvoju tako Kanala kot celotnega okraja, ki se je prej soočalo s krizo na področju kmetijstva in izseljevanjem. Bilo je precedens za ostala gospodarska društva in zadruga v okraju, katerih ustanovitve so sledile v nadaljnjih letih. Večina njihovih predsednikov in pobudnikov je bilo članov in je aktivno sodelovalo v Sadjarskem in vinarskem društvu. Njegova usoda ni znana, delovanje je bilo prekinjeno najkasneje ob vstopu Italije v prvo svetovno vojno maja 1915. Zadnja najdena omemba v časopisu je iz februarja 1914.⁶⁴

⁶⁰ Soča, 16. 12. 1898, št. 100.

⁶¹ Soča, 26. 11. 1902, št. 120.

⁶² V Kanalu je bilo prvo slovensko kulturno društvo (Narodna čitalnica) ustanovljena leta 1867, v Ročinju (Bralno in pevsko društvo) pa leta 1897. V časopisu Soča so leta 1902 opozorili, da je v kanalskem okraju „ljudstvo v narodnem obziru popolnoma še zaspano, kar izvira še iz tega, ker nimajo nikjer nobenega društva, v katerem bi se navduševali in bodrili za narod. Treba torej, da v teh vaseh rodoljubi delujejo na ustanovitve kmetijskih bralnih društev, če tudi bo v istih le malo društvenikov, a to malo krdelce bo drugim očmi odpiralo. Na delo!“ (Soča, 13. 09. 1902, št. 99).

⁶³ Ročni kažipot za Goriško in Gradiščansko za leto 1911, str. 122–129.

⁶⁴ Soča, 28. 02. 1914, št. 5.

Viri in literatura

Arhivski viri:

AACGO= Archivio Arcidiocesi di Gorizia
AACGO, fond župnije Ročinj
ASGO= Archivio di Stato di Gorizia
ASGO Capitanatto distrettuale di Gorizia, b. 12, f. 97, d. 2965.
ASGO Capitanatto distrettuale di Gorizia, b. 12, f. 98, d. 1185.
AST= Archivio di Stato di Trieste
AST I. R. Luogotenenza societa, b. 7, d. 621.
AST I. R. Luogotenenza societa, b. 11, d. 1128.
PANG= Pokrajinski arhiv Nova Gorica
PANG 37 občina Kanal, t. e. 1, a. e. 2.

Časopisni viri:

Gorica 1900, 1909
Kmetijske in rokodelske novice 1847
Primorski gospodar 1906, 1909
Soča 1894–1914

Internetni viri:

http://www.archiviodistatotrieste.it/AriannaWeb/main.htm;jsessionid=EC619B72D68927BF892AB2DDBD1EE0CF#14175_archivio Bodres 64.01, Canale d'Isonzo 110.01, Goregna di Canale 335.01, Idria di Canale 361.01, Villa Morsca 905.01, Aiba 8.01, Anicova Corada 20.01, Cal di Canale 102.01, Descla 253.01, Plava 547.01, Ronzina 621.01, Ucania dei Marchi 847.01.

Literatura:

Kofol, Valentin: *Kronika Kanala (1848–1914)*. *Kanal ob Soči*. Nova Gorica: Goriški muzej; Kanal: Občina, 2006, str. 37–44.

Leksikon občin kraljestev in dežel zastopanih v državnem zboru izdelan po rezultatih popisa 1900, VII. Avstrijsko-Ilirsko primorje. Dunaj: C. Kr. dvorna in državna tiskarna, 1906.

Marušič, Branko: Križnič Anton. *Primorski slovenski biografski leksikon IV*. (ur. Martin Jevnikar). Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1991–1994, str. 677.

Marušič, Branko: Zega Miha. *Primorski slovenski biografski leksikon IV*. (ur. Martin Jevnikar). Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1991–1994, str. 333.

Novak, Vilko: Živinoreja. *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: [enciklopedična obravnava po panogah]*. *Zgodovina agrarnih panog. Zv. 1, Agrarno gospodarstvo* (ur. Pavle Blaznik, Grafenauer Bogo,

Sergij Vilfan). Ljubljana: DZS, 1970, str. 343–394.

Pertrattazioni della Dieta provinciale della Contea principesca di Gorizia e Gradisca redatte sulle annotazioni stenografiche Anno 1900. Gorizia: Giunta provinciale, 1900.

Posebni krajevni imenik za Primorje. K. K. statistischen Central-Commission = c. kr. Centralna statistična komisija (izdal), Alfred Hölder, Wien, 1885.

Ročni kašipot za Goriško in Gradiško za leto 1894. Gorica: Goriška tiskarna, 1894.

Ročni kašipot za Goriško in Gradiško za leto 1898. Gorica: Goriška tiskarna, 1898.

Ročni kašipot za Goriško in Gradiško za leto 1902. Gorica: Goriška tiskarna, 1902.

Ročni kašipot za Goriško in Gradiško za leto 1906. Gorica: Goriška tiskarna, 1906.

Ročni kašipot za Goriško in Gradiško za leto 1911. Gorica: Goriška tiskarna, 1911.

Rutar, Simon: *Poknežena grofija Goriška in Gradišanska.* Nova Gorica: Jutro, 1997.

Seručnik, Miha: *Trtna uš, ta strašno drobna pošast.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011.

Specijalni repertorij krajev na avstrijsko-ilirskem Primorju: na novo predelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. decembra 1890. Dunaj: A. Holder, 1894.

Spezialortsrepertorium für das österreichisch-illyrische Küstenland: bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910. Wien: K. k. Hof-und Staatsdruckerei, 1918.

Valenčič, Vlado: *Vinogradništvo. Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: [enciklopedična obravnava po panogah]. Zgodovina agrarnih panog. Zv. 1, Agrarno gospodarstvo* (ur. Pavle Blaznik, Grafenauer Bogo, Sergij Vilfan). Ljubljana: DZS, 1970, str. 279–308.

Valenčič, Vlado: *Sadjarstvo. Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: [enciklopedična obravnava po panogah]. Zgodovina agrarnih panog. Zv. 1, Agrarno gospodarstvo* (ur. Pavle Blaznik, Grafenauer Bogo, Sergij Vilfan). Ljubljana: DZS, 1970, str. 317–341.

Verč, Alojzij: *Izvadek iz kronike ljudske šole v Kanalu. Kanal ob Soči.* Nova Gorica: Goriški muzej; Kanal: Občina, 2006, str. 33–36.